

Miten tutkia sosiaalisia representaatioita?

Sosiaalisten representaatioiden tutkimuksessa tarkastellaan tyypillisesti arkiymmärryksen muodostumista ja sisältöä ihmisille ajankohtaisista ja merkittävistä ilmiöistä kuten ilmastonmuutoksesta, luomuruoasta, Euroopan unionista tai erilaisista terveyteen ja sairauteen liittyvistä teemoista kuten mielenterveydestä, masennuksesta tai AIDSista. Lähestymistapa ohjaa kiinnittämään huomioita erilaisiin tiedonvälitys- ja kommunikaatiomuotoihin ja siihen, miten sosiaalinen konteksti, ryhmäjäsenyydet ja yhteisön historia vaikuttavat arkiymmärryksen syntyyn. Kyseessä on paradigma, jolla on omat vahvat tutkimusperinteensä ja runsas menetelmällinen arsenaali. Tässä artikkelissa tarkastelemme, minkälaisia metodologisia edellytyksiä ja mahdollisuuksia sosiaalisten representaatioiden lähestymistapa asettaa tutkijalle. Esittelemme erilaisia aineistonkeruu- ja analyysimenetelmiä, jotka alan tutkimuksessa ovat vakiintuneita mutta anglosaksisessa tiedemaailmassa toistaiseksi melko vähän hyödynnettyjä, kuten sana-assosiaatiot ja visuaaliset aineistonkeruu- ja analyysitavat.

INARI SAKKI, JAANA-PIIA MÄKINIEMI, EEMELI HAKOKÖNGÄS, ANNA-MAIJA PIRTTILÄ-BACKMAN

JOHDANTO

Noin 50 vuotta sitten Serge Moscovici (1961/2008) viimeisteli psykoanalyysin levittäytymistä ranskalaiseen yhteiskuntaan käsittelevän väitöskirjansa, josta muodostui kulmakivi tänä päivänä maailmanlaajuisesti levinneelle sosiaalisten representaatioiden teorialle. Sosiaalisten representaatioiden teoria (SRT) on teoreettinen lähestymistapa, jota on sosiaalipsykologian ohella sovellettu myös monissa lähitieteissä, kuten sosiologiassa, antropologiassa, lingvistiikassa, historiassa ja viestinnässä. SRT:tä ei voi pitää pelkästään metodologisenä lähestymistapana, vaan paradigmana, jolla on useista muista psykologisista ja sosiaalitieteellisistä teorioista poiketen omat vahvat tutkimusperinteensä. Moscovicin klassikotutkimuksen metodologiset valinnat nojasivat ajalle tyypillisesti edustavan kyselyaineiston analyysiin ja sanomalehtiartikkelien kvantitatiivisen sisällönanalyysiin. Ajan hengelle ominaisesti teoriaa lähdettiin soveltamaan pian myös kokeellisiin asetelmiin (Abric 1984). Silti jo alusta lähtien kvalitatiivinen tutkimusote oli vahvasti

läsnä teoriasta ammentavissa tutkimuksissa. Klassikotyönä voidaan pitää Claudine Herzlichin (1973) yksilöiden laajoihin haastatteluihin perustuvaa terveyden ja sairauden sosiaalisia representaatioita käsittelevää väitöskirjaa. Laadullisen tutkimusotteen lisäksi Herzlichin tutkimus loi pohjan myös erilaisten terveyteen ja sairauteen liittyvien käsitysten tutkimukselle, josta tulevina vuosina muodostui yksi SRT:n keskeisimmistä sovellusalueista (esim. Joffe 2002, Jovchelovitch ja Gervais 1999, Murray ja Flick 2002).

Tässä artikkelissa luomme katsauksen sosiaalisten representaatioiden lähestymistavan metodologisiin edellytyksiin ja mahdollisuuksiin. Tarkastelemme kysymystä niin kvantitatiivisen kuin kvalitatiivisen tutkimuksen näkökulmasta. Esittelemme myös erilaisia aineistonkeruu- ja analyysimenetelmiä, joista nostamme esiin erityisesti sana-assosiaatiot ja kuvien tutkimuksen esimerkkeinä sosiaalisten representaatioiden tutkimuksessa vakiintuneista mutta anglosaksisessa tiedemaailmassa toistaiseksi vielä vähemmän käytetyistä menetelmistä.

Ennen kuin siirrymme käsittelemään lähemmin SRT:n tarjoamia mahdollisuuksia metodologisten kysymysten näkökulmasta, on syytä tarkastella lyhyesti teorian määritelmää ja sen erityispiirteitä. Moscovicin yleisimmin siteeratun määritelmän mukaan sosiaalisilla representaatioilla tarkoitetaan joukkoa arvoja, ajatuksia, mielikuvia ja käytäntöjä, joilla on kahdenlaisia tehtäviä. Ensinnäkin ne luovat järjestystä, mikä tekee yksilölle mahdolliseksi orientoitumisen materiaalisessa ja sosiaalisessa maailmassa ja tämän maailman hallitsemisen. Toiseksi ne mahdollistavat yhteisön jäsenten keskinäisen kommunikaation. (Moscovici 1973, s. xiii.) Ne ovat siis enemmän kuin vain 'mielipiteitä' tai 'mielikuvia jostain' tai 'asenteita joltain kohtaan'. Ne ovat omanlaisiaan 'teorioita' tai 'tiedon aloja', jotka mahdollistavat kommunikaation. Sosiaalisten representaatioiden olemus perustuu yksilön ja yhteiskunnan yhteenkietoutuvuuteen. Teorian epistemologista lähtökohtaa Moscovici (1984) kutsuu semioottiseksi kolmioksi., jonka kolme osapuolta muodostuvat pienimmillään kahdesta subjektista, minästä (ego) ja toisesta (alter), sekä objektista (representaation kohde, esim. masennus). Näin ollen yksilön (ego) ymmärrys ja merkitys representaation kohteesta (objektista) ei muodostu koskaan irrallaan toisesta/ryhmästä (alter), vaan niiden välisessä vuorovaikutuksessa ja kommunikaatiossa.

Moscovici (1961/2008) on kuvannut sosiaalisen representaation koostuvan kolmesta komponentista: informaatiosta/tiedosta, asenteesta ja (mieli)kuvasta koskien jotain kohdetta (esim. neuroosi). Tämä hiukan yksinkertaistavakin jäsenitys selventää sosiaalisen representaation suhdetta sellaisiin lähikäsitteisiin kuten asenne. Sen perusteella voidaan ajatella, että asenne sisältyy aina sosiaaliseen representaatioon, mutta se mikä erottaa sosiaalisen representaation ja sosiaalisen asenteen, on niiden suhtautuminen mielikuvallisuuteen. Tutkimuksenteon kannalta tämä käytännössä tarkoittaa esimerkiksi sitä, että kohteeseen liittyvien asenteiden lisäksi, sosiaalisten representaatioiden kartoittamiseen on tapana sisällyttää myös sellaisia aineistonkeruumenetelmiä, jotka pureutuvat mielikuvallisuuteen. Näitä aineistonkeruumenetelmiä käsittelemme myöhemmin tässä artikkelissa tarkastellessamme lähemmin sana-assosiaatioiden ja kuvien tutkimusta. Karkeasti voidaan myös sanoa, että metodologisesti asenteiden ja sosiaalisten representaatioiden tutkimus eroavat siten, että edeltävä hyödyntää runsaam-

min kvantitatiivisia mittauksia ja laboratoriokoikeita, kun taas jälkimmäisessä käytetään enemmän kvalitatiivisia tutkimusmenetelmiä ja -aineistoja (Gaskell 2001). Asennetutkimuksessa on pääsääntöisesti keskitytty yksilöiden asenteisiin ja taipumuksiin kognitiivisella tasolla tai korkeintaan yksilöiden välillä ja sosiaalisten representaatioiden tutkimukseen verrattuna asenteiden kollektiivisen luonteen, historiallisen, yhteiskunnallisen ja kulttuurisen kontekstin pohtiminen on jäänyt vähemmälle (esim. emt; Jaspars ja Fraser 1984). Sosiaalisten representaatioiden tutkimuksessa ollaan aina myös kiinnostuneita ajattelun ja mielikuvien sisällöistä, niiden muodostumisesta ja muutoksesta.

Koska sosiaaliset representaatiot ovat jaettu- ja, niiden muodostuminen on yhteisöllinen prosessi, jossa vieraasta tehdään tuttua ankkuroinnin, objektivoinnin ja naturalisoinnin avulla. Ankkurointi on prosessi, jossa merkityksettömät asiat muuttuvat merkityksellisiksi, kun vieras tai häiritsevänä pidetty käsitteellistetään olemassa olevan ymmärryksen puitteissa uudelleen. Objektivointi puolestaan on prosessi, jossa abstrakti mielletään konkreettiseksi ja käsitteet mielikuviksi. Objektivointi voi tapahtua esimerkiksi esineen, kuvan, henkilön, metaforan tai troopin kautta – siitä tulee uuden ilmiön symboli (Wagner ym. 1999). Naturalisoinnista on kyse silloin kun aiemmin vieraista käsitteistä tulee vakiintunut osa sosiaalista todellisuutta.

Sosiaalisten representaatioiden muodostumisprosessien lisäksi, yksi keskeinen tutkimuksellinen tavoite on teorian alkumetreiltä asti ollut arkitiedon rakenteellisten sisältöjen ja merkitysten tunnistaminen. Erityisesti representaation rakenteen tutkimukseen, sen ydinaineksen (central core) ja perifeerisempien elementtien tunnistamiseen, on keskittynyt kokeellisista asetelmista ammentava rakenteellinen lähestymistapa, joka tunnetaan myös Aix-en-Provencen koulukunnan nimellä. Niin ikään Moscovicin (1961) klassikko-teoksen johdattamana, teorian keskiössä on alusta alkaen ollut kieli ja kommunikaatio. Tämä suuntaus on vahvistunut entisestään 2000-luvun tutkimuksessa dialogisen lähestymistavan myötä (Marková 2003), joka painottaa neuvottelun, keskustelun, konfliktin, ja erimielisyyksien kautta tapahtuvaa yhteisen ymmärryksen rakentumista. Teorian painopistealueen muutoksen seurauksena sen tutkimukselliseen keskiöön on noussut kaksi representaatioiden monimuotoisuutta ja ristiriitaisuutta kuvaavaa teoreettista käsitettä: kantatee-

ma (themata) (Moscovici ja Vignaux 1994) ja kognitiivinen monitahoisuus (cognitive polyphasia) (Moscovici 1961; Jovchelovitch 2007). Usein vastinpareina ilmenevät kantateemat (esim. hyvä-paha, järki-tunne, maskuliinisuus-feminiinisyys) ovat syvälle juurtuneita uskomuksia, jotka jossakin yhteiskunnallisessa tilanteessa, esimerkiksi konfliktin ja muutosten myötä, aktualisoituvat ja alkavat tuottaa uusia sosiaalisia representaatioita. Kognitiivisella monitahoisuudella puolestaan kuvataan representaatioiden kohteisiin liitettyjen vastakohtaisuuksien lisäksi yleisesti ajattelun logiikan monisäikeisyyttä eli sitä, että useampia eri ajattelutapoja voi havaita yhden ryhmän ja jopa ihmisen puheessa ja toiminnassa.

Erilaisista painopistealueistaan huolimatta teorian kaikissa eri suuntauksissa lähdetään siitä ajatuksesta, että sosiaaliset representaatiot eivät ole redusoitavissa yksittäisten ihmisten mieliin, vaan yksilö ja yhteisö ovat toisiinsa kietoutuneita. Sosiaalisten representaatioiden lähtökohtaisella *sosiaalisuudella* on monia metodologisia seurouksia. Saattaakin herätä kysymys siitä, miten ”sosiaaliseen” päästään kyselylomakkeiden ja yksilöhaastatteluiden kautta. Koska teoriassa lähdetään minän ja toisen välisestä dialogisesta suhteesta ja mielen sosiaalisuudesta (Menard ym. julkaistavaksi esitetty käsikirjoitus), voidaan ajatella, etteivät yksilöllinen ja sosiaalinen ole koskaan täysin erotettavissa toisistaan, jolloin ”sosiaalinen” on yhtä lailla läsnä myös yksilön vastauksissa tai puheessa. Niin ikään sosiaalisten representaatioiden sosiaalinen luonne vaikuttaa siihen, miten *ryhmää* lähestytään sosiaalisten representaatioiden tutkimuksessa. Toisin kuin suuressa osaa sosiaalipsykologisista tutkimusperinteistä, SRT:ssä lähdetään siitä, että eri sosiaaliset ryhmittymät muodostavat erilaisia sosiaalisia representaatioita samasta kohteesta. Taksonomisten ryhmien, kuten kansallisuuden tai yhteiskuntaluokan perusteella määrittyvien ryhmien sijaan sosiaalisten representaatioiden tutkimuksessa ollaan ensisijassa kiinnostuneita luonnollisista ryhmistä, joiden jäsenille representaation kohde on jollakin tapaa merkityksellinen (Bauer ja Gaskell 1999). Moscovicin klassikotutkimus on hyvä esimerkki tällaisten luonnollisten ryhmien tutkimuksesta. Moscovici löysi kolme tapaa, jolla psykoanalyysiä käsiteltiin 1950-luvun ranskalaisissa sanomalehdissä. Näiden käsittelytapojen pohjalta oli erotettavissa kolme ranskalaisen yhteiskunnan ideologista ryhmää: *levittäminen* eli diffuusio, oli keski-luokkaisen lehdistön ja liberaalien suosima

neutraali tapa raportoida psykoanalyysistä. *Propagointi* oli konservatiivisemmän katolisen lehdistön käsittelytapa, jossa osa psykoanalyysin ilmiöstä torjuttiin, kun taas uskonnolliseen käsitykseen sopiva aineisto esitettiin hyväksyttävänä. *Propagandistinen* lähestymistapa puolestaan hyökkäsi porvarillisena pidettyä psykoanalyysia vastaan ja oli edustettuna vasemmiston ja kommunistien lehdissä. (Moscovici 1961.) Toisin sanoen, lehdistö esitteli lukijoilleen saman ilmiön eri tavoilla ja seurauksena oli, että eri lukijaryhmät muodostivat erilaisia sosiaalisia representaatioita psykoanalyysistä. Näin ollen jo Moscovicin väitöskirja toi esiin sen, miten kommunikaation muoto ja sisältö ovat *kulttuurisesti ja sosiaalisesti sidottuja* ja vaihtelevat ryhmittäin. Sosiaalisten representaatioiden tutkijat pyrkivätkin tarkastelemaan ja ymmärtämään näkökulmien ja äänien monimuotoisuutta jossain tietyssä sosiaalisessa kontekstissa. Sosiaaliset representaatiot eivät ole olemassa ainoastaan yksilöiden mielissä tai sosiaalisten ryhmien välisissä keskusteluissa, vaan niitä ilmaistaan, vahvistetaan ja muokataan eri tavoin erilaisissa sosiaalisen ympäristömme käytänteissä ja rakenteissa, kuten arkkitehtuurin, kirkon, sosiaalisten liikkeiden, perheiden, harrasteiden piireissä (Moscovici, 216). Viime vuosikymmeniä internet moninaisine tiedotus- ja keskustelualueineen on tuonut oman lisänsä representaatioiden muodostumis- ja ylläpitofoorumeihin.

Tiivistetysti voimme todeta, että jo SRT:n klassikkoteoksessa tutkimuksen ytimen muodostivat sosiaalinen tieto, kieli ja kommunikaatio – jo muutamia vuosia ennen Bergerin ja Luckmanin (1967) sosiaalisen konstruktionismin klassikko-teosta. Poikkeavia kannanottojakin on esitetty sen suhteen, että sosiaalisten representaatioiden teoria väittää olevansa sosiaalisen konstruktionismin teoria (Potter ja Edwards 1999). Kritiikki jättää kuitenkin huomiotta SRT:n jo aiemmin mainitsemaamme epistemologisen perustan, joka perustuu Egon, Alterin ja Objektin väliselle kolmi-draamalle ja dialogille, jossa sosiaalinen tieto sekä rakentaa että sitä rakennetaan sosiaalisten toimijoiden vuorovaikutuksessa (Marková 2003).

METODOLOGISIA EDELLYTYKSIÄ

Vaikkei SRT olekaan metodologinen lähestymistapa sanan tiukassa merkityksessä, Moscovici esitteli jo varhaisessa tuotannossaan tutkimuksen tekoon liittyviä näkemyksiään. Ensinnäkin hän on kirjoituksissaan tehnyt selväksi, että toisin

kuin tyypillisesti sosiaalipsykologian valtavirtatutkimuksessa, sosiaalisia representaatioita ei ole mielekästä tutkia ainoastaan laboratoriosta käsin (esim. Moscovici ja Marková 1998). Hän on toistuvasti tuonut esiin *luovuuden* merkityksen. Jotta tutkija saisi haltuunsa sosiaalisten representaatioiden rikkauten ja monimuotoisuuden, on hänen käytettävä luovuuttaan ja tutkittava ilmiötä osana sen sosiaalista kontekstia, kuten jo edellä toimme esille. Tämä edellyttää usein *laadullisten menetelmien hyödyntämistä*, kuten havainnointia ja keskustelun tutkimusta, sekä *erilaisten menetelmien yhdistämistä*. Moscovici ei ole kuitenkaan halunnut sitoa teoriaa kiinteästi mihinkään tiettyyn aineistonkeruu- tai analyysimenetelmään, vaan on kehottanut nuoria tutkijoita pyrkimään luoviin menetelmällisiin ratkaisuihin ja mahdollisuuksien mukaan hyödyntämään muita lähitietejä, kuten historiaa, lingvistiikkaa ja antropologiaa.

Yhdessä tutkimusalan siteeratuimmassa tekstissä vuodelta 1984 Moscovici esittää neljä metodologista periaatetta, jotka sosiaalisten representaatioiden tutkimuksessa tulisi huomioida. Ensinnäkin, hän ehdottaa, että tutkimusaineistona hyödynnettäisiin enemmän tavallista ihmisten välistä keskustelua. Toiseksi, sosiaaliset representaatiot tulisi nähdä välineinä, joilla todellisuutta rakennetaan. Kolmanneksi, Moscovici painottaa, että sosiaalisten representaatioiden luonne paljastuu erityisesti kriisien ja mullistusten yhteydessä ja näin ollen niitä on luontevaa tutkia muutoksen yhteydessä. Neljänneksi hän esittää, että koska teorian yhtenä lähtökohtana on selvittää, kuinka tieteellisestä tiedosta ja keskustelusta muotoutuu arkitietoa, maallikoita tulisi pitää amatööritieteilijöinä; tieteellisen tiedon kuluttajina, omaksujina ja ennen kaikkea muuntajina ja soveltajina.

Ensimmäinen näistä periaatteista viittaa keskustelun ottamiseen tutkimuksen keskiöön. Aineistonkeruumenetelmänä esimerkiksi fokusryhmähaastatteluilla päästäänkin hyvin käsiksi siihen, miten mielikuvia tutkittavasta kohteesta, esimerkiksi uudesta ruoasta (esim. Bäckström ym. 2003) tai naisten rooleista (esim. Sakki ym. 2010) muodostetaan ankkuroinnin, objektivoinnin ja naturalisoinnin kautta. Toinen periaate viittaa jo aiemmin esiin nostamaamme sosiaalisten representaatioiden luonteeseen sosiaalisina konstruktioina. Ne eivät ainoastaan kuvaa sosiaalista todellisuutta vaan myös rakentavat sitä. Sen sijaan, että sosiaalisten representaatioiden tutkijoina tyytyisimme kuvailemaan jostain koh-

teesta muodostettavia mielikuvia, tavoitteemme tulisi yhtä lailla olla sen tarkastelu, kuinka nämä mielikuvat muokkaavat ja rakentavat sosiaalista todellisuutta, esimerkiksi lainsäädännön tai institutionaalisten käytäntöjen kautta (esim. Elche-roth ym. 2010). Kolmatta periaatetta on sovellettu laajamittaisesti esimerkiksi erilaisten uusien sairauksien ja epidemioiden (kuten AIDSin, SARSin, Hullun lehmän taudin jne.) tutkimuksessa. Aina tutkimuksellisesti kiinnostavaa ilmiötä ei ole kuitenkaan mahdollista tutkia juuri sillä hetkellä kun se ”tapahtuu”. Menetelmällisesti tätä haastetta on mahdollista kiertää usealla tavalla. Aineistoksi voidaan valita esimerkiksi erilaisia aikalaisdokumenteja kuten sanomalehtikirjoituksia (esim. Moloney ja Walker 2000) tai koulukirjoja (esim. Sakki 2010), jotka mahdollistavat ajan saatossa tapahtuvan representaatioiden muutoksen tutkimuksen. Vaihtoehtoisesti esimerkiksi narratiivisissä haastatteluissa (esim. Flick 1995) haastateltavia voidaan aktivoida palaamaan menneisiin tapahtumiin tai kertomaan kuvitteellisista tapahtumista, joka mahdollistavat representaatioiden syntymekanismien analyysin. Neljännen Moscovicin edellä mainitseman periaatteen mukaisesti arkiajattelun tulisi olla sosiaalisten representaatioiden tutkimuksen keskiössä, koska se on yksilön ja ryhmän lähtökohdista rationaalista siinä missä tieteellinen ajattelu.

Myös Martin Bauer ja George Gaskell (1999) ovat pohtineet SRT:n menetelmällisiä edellytyksiä ja esittäneet seitsemän periaatetta, jotka tutkijan tulisi huomioida. Näistä tärkeimpinä pidämme Bauerin ja Gaskellin kehotusta tarkastella taksonomisten ryhmien sijaan luonnollisia ryhmiä, joka määrittyy sen kautta, missä määrin ryhmään kuuluvat ihmiset jakavat representaation kohteen. Esimerkiksi Greenpeacen jäseniä voitaisiin pitää luonnollisena ryhmänä sen suhteen, mitä tulee sosiaaliseen representaatioon ilmastonmuutoksesta, muttei niinkään esimerkiksi sen suhteen, minkälaisia käsityksiä he muodostavat naisjohtajista. Tärkeisiin periaatteisiin lukeutuvat lisäksi erilaisten aineistojen, niin formaalin (esim. lainsäädäntö) kuin epäformaalin (esim. keskustelut) kommunikaation käyttö ja useiden menetelmien hyödyntäminen, mikä on tärkeää erityisesti tutkimuksen validiteetin ja representaatioihin liittyvien moninaisten äänien esille saamiseksi.

Seuraavaksi tarkastelemme lähemmin erilaisia menetelmiä, joita sosiaalisten representaatioiden tutkimuksessa on hyödynnetty. Olemme selkeyden vuoksi erotelleet toisistaan kvantitatiiviset ja

kvalitatiiviset menetelmät, vaikka näiden molempien hyödyntäminen samanaikaisesti on usein hedelmällisintä ilmiön monipuolisen ymmärtämisen kannalta. Esittelemme alla yksityiskohtaisemmin yhden menetelmän molemmista tutkimusperinteistä, joskaan niiden sisälläkään jako kvantitatiivisen ja kvalitatiivisen analyysin välillä ei ole selvärajainen.

KVANTITATIIVISET MENETELMÄT

Sosiaalisten representaatioiden tutkijat hyödyntävät monipuolisesti erilaisia kvantitatiivisia menetelmiä. Tunnetuimpiin alan kvantitatiivisiin tutkimusohjelmiin kuuluvat Jean-Claude Abricin (ks. esim. 2001) ja hänen työtovereidensa kokeelliset tutkimukset sosiaalisen representaation rakenteesta, erityisesti sen ydin- ja perifeerisistä elementeistä. Kokeellisilla asetelmilla voidaan testata eri elementtien pysyvyyttä ja niiden merkitystä muille elementeille. Kyseessä on yksilöpsykologisin suuntaus sosiaalisten representaatioiden kentässä ja usein laboratorio-olosuhteissa tehdyt tutkimukset muodostavatkin ikään kuin oman saarekkeensa alalla. Toinen merkittävä määrällisten menetelmien edustaja on Willem Doise, joka on tutkimuksissaan hyödyntänyt monipuolisesti perinteisiä monimuuttujamenetelmiä (Doise ym. 1993). Esimerkiksi tutkiessaan 35 maassa ihmisoikeuksia sosiaalisena representaatioina Doise työtovereineen (1999) hyödynsi ryhmittelyanalyysiä representaation rakenteen tutkimuksessa ja varianssianalyysiä tutkiessaan ryhmittäisiä eroja. Doisen teoreettisiin kontribuutioihin tutkimusalalle kuuluu organisoivan periaatteen käsitteen lanseeraaminen. Tällä hän tarkoittaa representaatiota keskeisimmin jäsentävän tekijän selville saamista.

Kvantitatiivisiin menetelmiin lukeutuvat myös erilaiset automaattiset tekstianalyysiohjelmat (esim. ALCESTE, PROSERO), jotka soveltuvat sosiaalisten representaatioiden tutkimukseen ja sellaisiin kysymyksenasetteluihin, joilla halutaan kuvata ja selvittää erilaisia puhetapoja tutkittavasta kohteesta. Esimerkiksi tilastollinen tekstianalyysiohjelma ALCESTE mahdollistaa suurten tekstiaineistojen, kuten sanomalehtien, koulukirjojen, kaunokirjallisuuden, haastattelumateriaalin jne., automaattisen analyysin. Useaa tilastollista menetelmää hyödyntäen (esim. laskeva hierarkkinen klusterianalyysi) ohjelma erottaa suurimmat sanastolliset vastakohdat ja kertoo, mitkä ovat kunkin puhettavan tyypillisimmät sanat ja lauseet. Analyysissä jokaisella tekstin

osalla on sama painoarvo ja se noudattaa induktiivista logiikkaa. Erinäisten teknisten ja tilastollisten toimenpiteiden lopputuloksena tutkijalla on mahdollisuus päästä käsiksi representaation keskeisiin sisältöihin ja rakenteeseen (ks. esim. Kronberger ja Wagner 2000). On kuitenkin tärkeää ymmärtää, ettei ohjelma lue sanojen merkitystä, vaan tulosten tulkintaan tarvitaan aina tutkijaa. Näin ollen menetelmä sopii hyvin ensimmäiseksi menetelmäksi suurten aineistojen käsittelyyn, mutta usein sitä on syytä täydentää syvemmälle menevillä tekstin analyysimenetelmillä, esimerkiksi teoriasidonnaisella sisällönanalyysillä (esim. Sakki 2010) tai diskurssianalyysillä (Klein ja Licata 2003).

Esimerkki 1: Sana-assosiaatiot sosiaalisten representaatioiden tutkimuksessa

Sosiaalisten representaatioiden piirissä sana-assosiaatioita analysoidaan yleensä strukturalistisesta lähestymistavasta käsin (Abric 2001). Sen mukaan sosiaaliset representaatiot rakentuvat ydinaineuksesta tai ydin elementeistä ja perifeerisistä elementeistä sekä diffusionaalisista elementeistä.

Ytimet koostuvat muutamista osista, jotka antavat sosiaalisille representaatioille vakauden, pysyvyyden ja yksimielisyyden. Ne ovat sidoksissa kollektiiviseen muistiin sekä ryhmän historiaan. Ne jäsentävät sosiaalisen representaation merkityksen ja muiden elementtien välisiä suhteita. Ydin on luonteeltaan usein preskriptiivinen eli normatiivinen ja arvottava. Perifeeriset elementit taas ovat tilannesidonnaisia ja muuttuvia ja ne pitävät sisällään ryhmäkohtaiset erot. Diffusionaaliset elementit, joita kutsutaan myös toisiksi periferioiksi, sijoittuvat ytimien ja perifeeristen elementtien väliin. (Abric 2001; Vergès ja Bastounis 2001.)

Sana-assosiaatiomenetelmässä vastaajalle esitetään yleensä kirjallisesti, joskus myös suullisesti esimerkiksi kuvan avulla ärsykesanoja. Vastaja pyydetään kirjoittamaan tai kertomaan, mitä sanoja, käsitteitä ja mielikuvia heille tulee ensimmäisenä mieleen esimerkiksi ärsykesanasta ”elintenluovutus”, ”kipu” tai ”syöpä” (Moloney ym. 2005; Lin ym. 2013; Dany ym. 2014).

Usein esitetään samalla kerralla useampia eri ärsykesanoja. Ärsykesanojen esitysjärjestystä vaihtelemalla voidaan pyrkiä erottamaan tilannetekijöistä riippumattomia ja tilannetekijöistä riippuvia eli pysyviä ja muuttuvia elementtejä toisistaan. Vastaajat kirjoittavat vastauksensa tyypillisesti numeroiduille riveille, koska tarkoituksena

on saada tietoa siitä, missä järjestyksessä vastaukset tulivat vastaajan mieleen. Käytännössä vastaajat kirjoittavat vastauksiksi usein yksittäisiä sanoja tai lyhyitä sanapareja tai virkkeitä, joita kutsutaan assosiaatioiksi. (Mäkinieni ym. 2011, Callaghan ym. 2012.)

Vastaajat tuottavat usein kolmesta viiteen assosiaatiota. Vastaajia voidaan pyytää arvioimaan jälkikäteen, ovatko assosiaatiot heidän mielestään myönteisiä, kielteisiä vai neutraaleja. Vastaajat voivat myös arvioida itse jälkikäteen, mitkä vastauksista ovat heistä tärkeimpiä. (Dany ym. 2014.)

Useimmiten aineiston analyysin tavoitteena on sosiaalisten representaatioiden rakenteen eli ytimen ja periferian tunnistaminen. Ydintä ajatellaan edustavan sellaisten assosiaatioiden, jotka täyttävät seuraavat kriteerit: 1. ovat aineistossa määrältään tyypillisimpiä eli niillä on suuri frekvenssi. 2. esiintyvät alussa eli ovat tulleet vastaajalle ensimmäisinä mieleen ja 3. kestävät kontekstuaalista manipulointia eli esimerkiksi esiintyvät tyypillisten alkuun sijoittuvien vastausten joukossa erilaisesta sanojen esitys järjestyksestä huolimatta. (Wagner 1997.) Yleensä ajatellaan, että ainakin kahden edellä kuvatun kriteerin pitää toteutua. Korkean frekvenssin ajatellaan heijastelevan assosiaation tyypillisyyttä ja esiintymisjärjestyksen tärkeyttä. Toisaalta on arveltu, että vastaajat voisivat itse arvioida paremmin vastauksena tärkeyttä kuin mitä voidaan päätellä esiintymisjärjestyksen perusteella. Sitä, että vastaaja itse arvioi jälkikäteen assosiaationsa tärkeyden, on pidetty hyvänä siksi, että arvioidessaan vastaaja suhteuttaa oman assosiaationsa ikään kuin sosiaaliseen todellisuuteen, jolloin sen voidaan ajatella edustavan paremmin juuri sosiaalista representaatiota (Dany ym. 2014). Perifeeriset elementit taas ovat keskimääräistä vähemmän tyypillisiä ja ne tulevat mieleen keskimääräistä myöhemmin.

Sana-assosiaatioiden analyysissä voidaan käyttää useita eri menetelmiä (Wagner 1997). Esimerkiksi korrespondenssianalyysi sitä usein seuraavine klusterianalyysineen on melko tyypillinen analyysitapa (esim. Penz ym. 2004, Moloney ym. 2005). Myös multidimensionaalista skaalausta (MDS) käytetään sen kuvaamiseen, mitkä assosiaatiot tyypillisesti esiintyvät yhdessä (Callaghan ym. 2012). Viimeaikoina on kehitetty myös erilaisia verkostanalyysiin perustavia analyysitapoja (esim. Lin ym. 2013). Tutkijat saattavat käyttää myös assosiaatioaineistolle kehitetty-

jä ohjelmia (esim. Urbain ym. 2013), jotka eivät välttämättä ole avoimesti saatavilla ja siksi täyttävät huonosti tieteen läpinäkyvyysvaateet.

Sana-assosiaatioita voidaan analysoida myös laadullisemmin ja käsityömäisemmin. Kun tutkimme suomalaisten, tanskalaisten ja italialaisten opiskelijoiden eettiseen ja epäeettiseen ruokaan liittyviä sosiaalisia representaatioita etenimme analyysissä seuraavasti. Ensiksi luokittelimme laadullisen sisällönanalyysin periaattein vastaukset eli assosiaatiot luokkiin sen perusteella, miten samankaltaisia ne olivat sisällöllisesti. Syntyi kahdeksan luokkaa, kuten esimerkiksi *Terveellisyys/Epäterveellisyys ja Luonnollisuus/Epäluonnollisuus*. Tämän jälkeen laskimme kunkin luokan frekvenssit, jonka jälkeen kaikille luokille laskettiin arvo, joka kuvaa niiden esiintymisjärjestystä eli sitä, missä vaiheessa ne olivat tulleet vastaajalle mieleen. Niiden luokkien katsottiin sijoittuvan ytimeen, joilla oli keskiarvoa korkeampi frekvenssi ja korkeampi esiintymisjärjestys, ja niiden luokkien perifeerisiin elementteihin, joilla oli keskiarvoa matalampi frekvenssi sekä esiintymisjärjestys. Diffuusioelementtiin luettiin ne luokat, joilla oli joko matala frekvenssi, mutta korkea esiintymisjärjestys tai toisaalta korkea frekvenssi, mutta matala esiintymisjärjestys. Koska aineisto oli kerätty kontekstuaalisen manipuloinnin vuoksi kahdella eri lomakeversiolla, em. kaksi laskentaa tehtiin erikseen eri versioilla kerätyille luokille. Viimeisessä vaiheessa analyysit yhdistettiin siten, että ne luokat, jotka olivat sijoittuneet ytimeen molemmissa versioissa, sijoitettiin lopullisesti ytimeen. Sama päti myös perifeerisiin ja diffuusioelementteihin. Mikäli sijoitukset vaihtelivat versioiden kesken, sijoituivat ne lopulta diffusioon. (Mäkinieni ym. 2011.)

Vastaajat kokevat usein vastaamisen sana-assosiaatiotehtäviin kiinnostavaksi. Vastaaminen on nopeaa ja helppoa. Vastaajia ei pyydetä tuottamaan tarinalliseen ilmaisuun perustavaa vastausta, joten yleisten vastaamiseen liittyvien odotusten (esim. looginen eteneminen) ei pitäisi vaikuttaa tuotoksiin. Aineiston oletetaan olevan mielikuvallista ja spontaania. Sosiaalisesti suotavaan vastaamiseen liittyvät ongelmat saattavat olla vähäisempiä sana-assosiaatiomenetelmää käytettäessä kuin muissa menetelmissä. Tämä voi lisätä menetelmän käyttöarvoa esimerkiksi terveyteen ja syömiseen liittyvissä kysymyksissä, jotka ovat usein moraalisesti sensitiivisiä aiheita ja siten alttiimpia suotavalle vastaamiselle. (Mäkinieni ym. 2011, ks. myös Pirttilä-Backman ja

Kassee, 2001 menetelmän potentiaalista tuoda esille mielikuvia joita ei yleensä pidetä sosiaalisesti hyväksyttävänä). Menetelmän heikkoutena voidaan pitää sitä, että usein vastaukset ovat yksittäisiä sanoja, sanapareja tai lyhyitä virkkeitä, jotka eivät sisällä kovinkaan paljon informaatiota. Lyhyistä vastauksista on helppo tehdä yli- ja virhetulkintoja. Usein sana-assosiaatiomenetelmää käytetäänkin muiden menetelmien ohella (esim. Callaghan ym. 2012), mikä vähentää edellä kuvattuja ongelmia, ja on linjassa Bauerin ja Gaskelin (1999) ehdottamien metodisten periaatteiden kanssa.

Samantyyppisiä assosiaatiomenetelmiä käytetään myös psykoanalyttisessä suuntauksessa. Periaatteessa samankaltaisuutta käyttöön liittyvissä oletuksissa voi nähdä mm. spontaaniuden, mielikuvallisuuden ja ei-logisen esittämisen suhteen. SRT:n piirissä assosiaatioilla oletetaan kuitenkin saatavan tietoa nimenomaan jaetuista käsitteistä eikä niinkään yksilöllisistä ”piilotajuisista” ajatuksista. Toisaalta tutkimuksen lienee mahdotonta osoittaa kummasta lopulta on kyse – voidaan vain tehdä erilaisia oletuksia erilaisista teoreettisista katsantokannoista käsin.

KVALITATIIVISET MENETELMÄT

Yleisellä tasolla laadullisia menetelmiä ja sosiaalisten representaatioiden tutkimusta voidaan pitää tavoitteiltaan yhteensopivina useasta syystä. Niiden molempien keskiössä on *arkiymmärrys*. Sosiaalisten representaatioiden teoriassa lähdetään liikkeelle siitä, että arkitieto ja maallikoiden käsitykset eivät ole yhtään vähäpätöisempiä tutkimuskohteina kuin muut tiedon lajit, esimerkiksi tieteellinen tai asiantuntijatieto. Laadulliset menetelmät ja sosiaalisten representaatioiden teoria ovat molemmat kiinnostuneita sisällön ja rakenteen ohella etenkin asioiden ja ilmiöiden *merkityksestä*. Niin ikään kiinnostus *todellisuuden sosiaaliseen rakentumiseen ja rakentamiseen* on myös laadullisia menetelmiä ja sosiaalisten representaatioiden teoriaa vahvasti yhteensitova tavoite.

Menetelmän valinnan kannalta on oleellista ymmärtää, että sosiaalisilla representaatioilla ajatellaan olevan ainakin kolmenlaisia ilmenemistäsoja, joita Gerard Duveenin ja Barbara Lloydin (1990) mukaisesti nimitetään *ontogeneesiksi*, *sosiogeneesiksi* ja *mikroogeneesiksi*. Nämä kolme tasoa ovat mitä suurimmassa määrin toisiinsa kietoutuneita, mutta kärjistetysti voidaan ajatella, että esimerkiksi silloin kun representaatioita tar-

kastellaan yksilötasolla, ollaan kiinnostuneita representaatioiden ontogeneesistä, jonka tarkasteluun soveltuvat hyvin esimerkiksi lomakeaineistolla tai yksilöhaastatteluin kerättävä aineisto. Mikroogeneesi viittaa puolestaan representaatioiden vuorovaikutukselliseen tasoon. Tällöin ollaan kiinnostuneita jaetun ymmärryksen rakentumisesta. Sopivaa aineistoa tarjoavat esimerkiksi erilaiset keskustelut ja fokusryhmähaastattelut. Sanomalehdet, televisio, lainsäädäntö ja tänä päivänä etenkin Internet tarjoavat käyttökelpoista aineistoa sosiaalisten representaatioiden sosiogeneesin tutkimukseen, eli sen tarkasteluun, miten sosiaalisia representaatioita muodostetaan ja välitetään yhteiskunnan tasolla. Sosiaalisten representaatioiden eri ilmenemistasot viittaavat vahvasti myös siihen, että tutkittavan ilmiön perinpohjainen tarkastelu edellyttää usein monenlaisen tutkimusaineiston läpikäyntiä.

Monia laadullisia menetelmiä voidaan pitää erityisen yhteensopivina sosiaalisten representaatioiden tutkimuksen tavoitteiden kannalta. Esimerkiksi fokusryhmähaastatteluiden avulla päästään lähelle luonnollisia keskusteluja, joita, kuten aiemmin olemme tuoneet esiin, esimerkiksi Moscovici on peräänkuuluttanut. Etnografinen työskentely puolestaan on oivallinen valinta kun halutaan tarkastella läheisesti, miten sosiaalisia representaatioita tuotetaan ja toteutetaan tietyissä sosiaalisissa konteksteissa. Etnografia mahdollistaa sen tarkastelun, kuinka representaatioita ilmaistaan jokapäiväisessä arjessa ja sen käytänteissä, ei ainoastaan puheessa, mutta myös esimerkiksi materiaalsen ympäristön ja arjen rutiinien kautta. Esimerkiksi Lloyd ja Duveen (1992) tarkastelivat sitä, miten lapset ja aikuiset toteuttavat sukupuoltaan sosiaalisissa vuorovaikutustilanteissa ja institutionaalisissa konteksteissa. Antropologisesta ja etnografisesta tutkimusperinteestä ammentaen he kiinnittivät huomiota muun muassa *sosiaalisten kategorioiden* ilmaisuun (esim. miten opettajat puhuttelivat tyttöjä ja poikia), *materiaaliseen* kulttuuriin (esim. miten tavaroilla ilmaistiin sukupuolta: tytöt saattoivat käyttää huivia häähuntuina, kun taas pojat ilmaisivat huivin käytöllä supersankaruutta), sukupuolitettuun *toimintaan* (esim. pojat leikkivät junilla ja tytöt leikkivät kotileikkejä) ja *sosiaalisen tilan käyttöön* (esim. leikkikenttä poikien temmellyskenttänä ja nurkkaukset tyttöjen leikkutilana).

Tarkkailun, havainnoin ja arjen käytänteiden analyysin avulla saatetaankin päästä käsiksi siihen, mitä ihmiset eivät mielellään ilmaise sanoin.

Esimerkiksi Denise Jodelet'n (1991) klassikkotutkimus hulluuden sosiaalisista representaatioista toi tämän hyvin esiin. Tämä useamman vuoden kestänyt etnografinen tutkimus keskittyi pieneen ranskalaiseen yhteisöön, jonka kyläläisten keskuuteen oli useiden vuosien ajan sijoitettu asumaan mielenterveyspotilaita läheisestä psykiatrisesta sairaalasta. Jodelet havaitsi, että vaikka haastateltaessa yhteisön jäsenet torjuivat ajatuksen siitä, että mielisairaus voisi ”tarttua”, arjen käytännöt ja rutiinit kertoivat päinvastaista. Yhteisön ”normaalit” asukkaat pyrkivät monin tavoin ylläpitämään etäisyyttä yhteisöön sijoitettuihin mielisairaisiin tartunnan pelossa esimerkiksi pitämällä ruokailu, nukkumis- seurustelu- ja pyykinpesukäytännöt erillään.

Aineiston analyysimenetelmän valinnan kannalta SRT tarjoaa monia mahdollisuuksia. Analyysimenetelmän valinta riippuu paljolti siitä, mitä representaation puolta tukija haluaa tarkastella, esimerkiksi mistä teoreettisesta suuntauksesta (esim. strukturaalinen, dialoginen, antropologinen jne.) tai teorian käsitteestä (esim. kanta-teema, objektivointi, ydin) hän on kiinnostunut. Yleisesti tavanomaisinta on hyödyntää perinteisiä aineistolähtöisyyteen nojaavia sisällönanalyttisiä keinoja. Aineistolähtöisyys sopii hyvin yhteen teoriasidonnaisen aineistonluennan kanssa, eli johdannossa lyhyesti esittelemämme teorian avainkäsitteet ovat jossain määrin operationalisoitavissa (esim. Sakki 2010). Yhtäläillä erilaiset diskursiiviset (Collavin 2007), narratiiviset (Laszlo 1997) ja semioottiset (Menard, arvioitavana oleva käsikirjoitus) analyysimenetelmät sopivat hyvin sosiaalisten representaatioiden analyysiin.

Kuten aineistonkeruumenetelmä myös aineiston analyysimenetelmällä on vaikutuksensa siihen, mitä tutkittavasta ilmiöstä voidaan kertoa (esim. Breakwell ja Canter 1993). Tämän vuoksi monesti saattaakin olla hyödyllistä käyttää eri menetelmiä. Esimerkiksi tekstiaineiston aineistolähtöinen analyysi voi valottaa representaation sisältöä, teoriasidonnainen luenta representaatioiden muodostumista, kuva-analyysi pureutuu erityisesti objektivointiprosessiin ja representaation figuratiiviseen puoleen, kun taas eri vuosikymmeniltä kerätyn pitkäikäisaineiston (esim. lehdet, kirjat) analyysi saattaa mahdollistaa representaation muutoksen analyysin ohella representaation ydinelementin tunnistamisen. Menetelmällinen triangulaatio onkin kannatettava asia tutkimuksen validiteetin kannalta – eri

menetelmien hyödyntäminen johtaa usein monipuolisempaan ilmiön ymmärtämiseen.

Yksi sosiaalisten representaatioiden tutkimukselle tyypillinen aineistotyyppi, joka soveltuu sekä kvantitatiivisen mutta erityisesti kvalitatiiviseen tarkasteluun, ovat visuaaliset aineistot. Erilaiset visuaaliset viestit ovat erottamaton osa sosiaalista vuorovaikutusta ja kuvallisesti välittyvän informaation rooli kasvaa jatkuvasti. Perinteisissä sanomalehdissä kuvat valtaavat yhä enemmän tilaa tekstiltä, tv:ssä ja internetissä ehkä jo pääosa viestinnästä tapahtuu muun kuin kirjoitetun tekstin kautta. Tästä huolimatta sosiaalitieteiden tutkimusaineistona kuvat ovat yhä melko vieraita. Seuraavaksi käsittelemme lähemmin kuvien tutkimusta sosiaalisten representaatioiden näkökulmasta.

Esimerkki 2: Kuvat sosiaalisten representaatioiden tutkimuskohteena

SRT:ssä kiinnitetään huomiota tekstien, puheen ja käytäntöjen analyysin lisäksi myöskin kuviin (esim. valokuva, piirros), koska mielikuvallisuus on oleellinen osa sosiaalista arkitietoa. Sosiaalipsykologisen ja visuaalisen kulttuurin tutkimuksen yhdistelmä tarjoaa ajankohtaisen mahdollisuuden analysoida esimerkiksi Internetin yhteisöpalveluiden (esim. Instagram, Facebook) roolia arkitiedon muodostumisessa sekä uusia virtuaalisen kommunikaation muotoja, joissa kuvallisuus on keskeinen elementti. Terveyttä ja sairautta koskevien arkikäsitteiden tutkimuksen kannalta kuva-aineistot tarjoavat lukuisia lähestymismahdollisuuksia.

Moscovicin (1984, 38) mukaan sosiaalisen representaation ydin, jossa sijaitsevat sen olemuksen kannalta keskeiset piirteet on tiivistynyt kuvalliseen muotoon: ”joukoksi kuvia, jotka havainnollistavat ideoiden joukkoa”. de Rosan ja Farrin (2001, 241) mukaan kuvat ovat SRT:n näkökulmasta kiinnostavia koska ne voidaan nähdä sekä *lähteenä*, joka rakentaa ja aktivoi sosiaalisen representaation, *tuotteena*, joka ilmaisee tiivistetysti sosiaalisen representaation olemuksen sekä *välimeenä*, jonka kautta sosiaaliset representaatiot leviävät. Kirjoittajat katsovatkin, että kuvasta on mahdollista tulkita representaation keskeisin merkitys.

Kuvien rooli sosiaalisen representaation tiivistymänä liittyy representaation kantateeman (Moscovici ja Vignaux 1994) ymmärtämiseen. Kantateema on sosiaalisesti jaettu ja syvälle ryhmän normeihin juurtunut käsitys jonkin ilmiön

luonteesta. Kantateema edustaa arkitiedon naturalisoitunutta osaa, jota ei enää kyseenalaisteta ja jonka vaikutus on siksi hyvin voimakas. Kuvat voivatkin kertoa sosiaalisista representaatioista sellaista tietoa, jota ei sanallisesti tietoisesti ilmaista tai jonka ilmaiseminen on sosiaalisesti epäsuotavaa. Annamaria de Rosan (1987) tutkimus on tästä hyvä esimerkki.

de Rosa (1987) tarkasteli hulluuden (ital. matto¹) sosiaalisia representaatioita pyytämällä osallistujia piirtämään kuvat ihmisestä, hullusta ja itsestään hulluna. ”Ihminen” toimi rinnastuskohtana, johon verrattuna hullua esittävässä piirroksissa esiintyi runsaasti kaavamaisia ja toistuvia piirteitä (esim. hirviömäisyyttä, vaarallisuutta), siis hulluutta koskevan jaetun arkitiedon keskeisiä piirteitä. Piirrosaineistot soveltuvat hyvin tilanteisiin, joissa kirjoittamiseen pohjautuva aineiston kerääminen on ongelmallista, esimerkiksi lasten sosiaalisia representaatioita tutkittaessa. Kuva-aineistoa on helppo täydentää esimerkiksi haastatteluilla tai assosiaatiotehtävillä.

Eri medioissa runsaasti toistetut kuvat ja kuvastot saavat sosiaalisen luonteen ja naturalisoiuessaan ne alkavat ohjata käsityksiä representoimansa ilmiön luonteesta. Rose (1998) tutki tv-ohjelmien tapaa kuvata mielisairautta ja havaitsi, että mielenterveysongelmista kärsivät ja terveet kuvattiin populaarikulttuurissa systemaattisesti eri tavoin. Mielenterveysongelmaiset esitettiin esimerkiksi yksinäisinä ja ulkonäöltään poikkeavina. Negatiivista mielikuvaa heidän erilaisuudestaan ja vaarallisuudestaan voimistettiin synkällä musiikilla ja valaistuksella.

Koska kuva voi tiivistää sosiaalisen representaation kantateeman seuraa tästä se johtopäätös, että kuvan muuttuminen voi johtaa koko sosiaalisen representaation muuttumiseen (de Rosa ja Farr 2001, 251). Voidaan ajatella mitä tapahtuisi jos tv-ohjelmat alkaisivat kuvata mielenterveysongelmaisia yhtä positiivisessa valossa kuin ne nyt kuvaavat negatiivisessa, toisin sanoen sarjojen henkilöt olisivat iloisia, auttavaisia ja sosiaalisia sen lisäksi, että heillä on mielenterveysongelma. Ymmärrys representaation muuttumisesta ja muuttamisesta on arvokasta esimerkiksi suunniteltaessa terveystieteisiin liittyviä interventioita.

Kuva-aineistotyyppit voi jakaa kahteen luokkaan: tutkijan/tutkittavan tutkimustilanteessa

tuottamiin kuviin ja ns. luonnollisesti syntyneisiin aineistoihin. Kuvien tuottaminen on tyyppillistä esimerkiksi etnografiassa, jossa ne voivat toimia osana tutkimuspäiväkirjaa tai tutkittavia voidaan pyytää kuvaamaan omaa elämäänsä. Luonnollisesti syntyneet aineistot voivat tarkoittaa esimerkiksi uutis- tai lehtikuvia, mainoksia, kotialbumin valokuvia tai muuta kuvamateriaalia, jonka syntymiseen tutkija ei ole vaikuttanut. Luonnollisesti syntyneet aineistot soveltuvat hyvin sosiaalisten representaatioiden tutkimukseen, sillä niiden voidaan ajatella olevan tulosta sosiaalisesti rakentuneen arkitiedon värityksestä toiminnasta.

Myös aiemmat tutkimukset tarjoavat esimerkkejä metodologisista ratkaisuksista, joilla kuva-aineistoja on lähestytty. Esimerkiksi tv-ohjelmia tutkinut Rose (1998) kirjasi ohjelmien sisällön ”käsikirjoitukseksi”, jota analysoidessaan hän saattoi huomioida tutkimusaineiston eri elementit (puhe, musiikki, valaistus jne.). Vertaillessaan 1930- ja 2000-luvun rasistisia kuvia ja toiseuttamista Volpato ja kumppanit (2010) käyttivät laadullista sisällönanalyysiä, jota he täydensivät rinnakkaiskoodauksella eli yhdistämällä useamman tutkijan samaa aineistoa koskevia tulkintoja. Pilapiirroksia tutkinut Moloney (2007) yhdisti toisiinsa tutkijan subjektiivisen kuvatulinnan ja tutkittavien tekemät kuviin liittämät sana-assosiaatiot. Hedelmälliseksi voi myös osoittautua eri analyysitasojen yhdistäminen, esimerkiksi Hakoköngäs (2013) tarkasteli laajaa kuva-aineistoa ensin laadullisella sisällönanalyysillä (aineiston yleiset trendit ja teemat) ja sitten yksittäisiä kuvia lähiluvun avulla (kuvien implisiittiset ja symboliset merkitykset).

Pieniä kuva-aineistoja tai yksittäisiä kuvia lähestyttäessä analysoinnin välineenä voi käyttää taidehistoriassa kehitettyä kolmiportaista tarkastelumallia, jossa ensin tehdään huomioita kuvan ulkoisista piirteistä (mitä kuvassa on?), toisessa vaiheessa huomioidaan kuvan julkaisua, taustoja ja muuta kontekstia koskeva tieto kuten kuvateksti (mikä on kuvan tarkoitus?) ja kolmannessa vaiheessa luodaan tulkinnan ja erityistiedon avulla käsitys kuvan implisiittisistä merkityksistä (mitä kuva merkitsee?). (van Leeuwen 2001, Rose 2001.) Suurempien kuva-aineistojen kohdalla laadullinen sisällönanalyysi tarjoaa mahdollisuuden luoda yleiskuva aineistosta ja nostaa esiin kuvien välisiä yhtäläisyyksiä, eroja ja aineiston keskeisiä teemoja. (Bauer 2000, Bell 2001.)

Kaikkiin aineistotyyppisiin liittyy niille ominaisia haasteita. Kuva-analyysin riskinä on jäädä

1 Italian sanan matto merkitys on suomen sanaa hullu laajempi, mikä on syytä pitää mielessä tehtäessä päätelmiä italialaisten sosiaalisista representaatioista.

vain kuvan ulkoisten piirteiden luetteloinniksi. Tutkijan tulisikin pohtia tarkemmin kuvan ja todellisuuden suhdetta, toisin sanoen tulkinnan loppuvaiheessa tulisi pystyä irtautumaan itse kuvan ymmärtämisestä ja pyrkiä ymmärtämään kuvan kautta sen luoneen ryhmän ja sosiaalisen todellisuuden luonnetta. Kuva-aineiston valinnassa on pohdittava miksi aineisto on sosiaalisesti merkittävää ja minkä ryhmän arkitietoa se edustaa.

Kuvat ovat aina monimerkityksisiä, eikä niiden yksiselitteinen tulkinta ole koskaan mahdollista (Schwalbe 2006). Merkitykset rakentuvat historiallisesti ja niiden saama painoarvo voi vaihdella eri aikoina. Tulkinnassa onkin otettava huomioon kuvan konteksti eli laajempi yhteys, jossa kuva tulkintahetkellä sijaitsee; kuvatekstin sisällyttäminen analyysiin on tältä kannalta usein välttämätöntä. Jokaiseen kuvaan sisältyy kulttuurista tietoa, jota ryhmän ulkopuolelta tulevan katsojan voi olla mahdotonta ymmärtää. Vastavasti naturalisoituneet merkitykset piiloutuvat kuvan luoneen ryhmän jäseniltä niin, että niiden havaitseminen voi vaatia toisenlaisesta kontekstista tulevaa tulkitsijaa (Loizos 2000).

Kuva-aineistot herättävät myös omantyyppisiä eettisiä kysymyksiä. Yksityisyydensuojaa koskevat kysymykset nousevat esiin jos aineistona käytetään esimerkiksi perhekuvia, mutta myös julkisesti esillä olevia kuvia, joissa esiintyy tunnistettavia henkilöitä (esimerkiksi sosiaalisen median aineistot). Tällöin on syytä pohtia anonymisoinnin toteutusmahdollisuuksia. Kirja- ja lehtikuvituksia käytettäessä on huomioitava myös tekijänoikeuskysymykset, joskin suomalainen akateeminen sitaattioikeus tarjoaa laajat mahdollisuudet tämänkaltaisen aineiston tutkimuskäyttöön.

Vaikka kuvatutkimukseen liittyy haasteita, tarjoaa se myös runsaasti mahdollisuuksia uudentyyppisten tutkimuskysymysten asettamiseen, uusien aineistojen lähestymiseen ja monitieteiseen työskentelyyn. Sosiaalisten representaatioiden teoria ja visuaalisen kulttuurin tutkimus kontribuivat toinen toistaan: SRT tarjoaa kuvien tutkijoille teorian, joka auttaa ymmärtämään kuvien kautta tapahtuvaa arkitiedon muodostumista. Vastavasti visuaalisen kulttuurin tutkimus tarjoaa sosiaalisista representaatioista kiinnostuneille uudentyyppisiä ja vähän hyödynnettyjä aineistoja sekä tutkimusmenetelmiä.

LOPUKSI

Sosiaalisten representaatioiden tutkimuksessa tarkastellaan tyypillisesti ihmisille ajankohtaisia ja merkittäviä ilmiöitä. Lähestymistapa ohjaa kiinnittämään huomioita erilaisiin tiedonvälitys- ja kommunikaatiomuotoihin. Sosiaalisten representaatioiden teoria kehittyi aikana, jolloin sanomalehdistöllä ja televisiolla oli merkittävä rooli arkitiedon välittäjinä. Kuitenkin viime vuosikymmenen aikana Internet ja muut digitaaliset kommunikaatioteknologiat ovat vääjäämättä tulleet perinteisten kommunikaatiomuotojen rinnalle, millä on seurauksia myös sosiaalisten representaatioiden muodostumisen kannalta. Uudet kommunikaatiomuodot ovat paitsi moninkertaistaneet informaation määrän, myös tarjonneet mahdollisuuden yksilöille vapaammin valikoida informaatiovirrasta erilaisia näkökulmia, identiteettiä ja yhteisöjä, joihin kuulua. Uudet kommunikaatiomuodot ovat mahdollistaneet sosiaalisten representaatioiden muodostumisen virtuaalisesti esimerkiksi erilaisissa online-ryhmissä ilman todellista kasvokkain tapahtuvaa kohtaamista. Uusien teknologioiden mahdollistavat sosiaaliset representaatiot voivat siis olla jaettuina jopa globaalilla tasolla, ei vain maantieteellisesti tai kulttuurisesti rajatusti (Wahlström 2012). Esimerkki tällaisista ilmiöistä on kansainvälinen ilmastonmuutosliike.

Viime vuosina olemme myös todistaneet uusien kommunikaatiomuotojen roolia hegemonisten representaatioiden murtamisessa ja poliittisen vallankumouksen aikaansaamisessa, tunnetuimpana esimerkkinä lienee vuonna 2010 Tunisiasta alkunsa saanut ”Arabikevääseen” johtanut ”Twitter-vallankumous”. Sosiaalisten representaatioiden tutkimuksen kannalta verkkoteknologian kehittyminen tarjoaa loputtoman määrän aineistoja arkitiedon tutkimukseen – erilaiset keskustelupalstat, blogit ja muut yhteisöpalvelimet ovat yhä useamman sosiaalitieteilijän työmaata. Uudet kommunikaatiomuodot ja internetin informaatiotulva muokkaavat myös tieteellisen tiedon ja arkitiedon välistä kuilua (Wahlström 2012) – amatööri-tieteilijä pääsee aiempaa helpommin perinteisen asiantuntijatiedon lähteille. Informaation pätevyyden arvioinnin taidot ja keinot eivät kuitenkaan välttämättä kehity samantahtisesti informaation saatavuuden kanssa.

Kommunikaatiomuotojen lisäksi sosiaalisten representaatioiden lähestymistapa ohjaa kiinnittämään huomioita siihen, miten ryhmäjäsenyydet

ja yhteisön historia vaikuttavat arkiymmärryksen syntyyn. Sosiaalisen maailman eri puolet muuttuvat monentahtisesti ja eri yhteisöissä on lähtökohtaisesti erilaisia prioriteetteja ja käytäntöjä. Näin ollen alan tutkijalla tulee olla monipuolista tietoa ja sensitiivisyyttä tutkimaansa yhteisöä kohtaan. Alan yli puolivuosisataisen historian aikana on myös kehitetty runsas ja tehokas me-

netelmällinen arsenaali, jota olemme tässä artikkelissa pyrkineet avaamaan. Tätä valikoimaa käytetään edelleen turhan suppeasti. Toivommekin tämän artikkelin antavan tutkijoille inspiraatiota perehtyä myös Suomessa ja anglosaksisessa tiedemaailmassa vähemmän tunnettuihin menetelmiin.

Sakki I, Mäkinen J-P, Hakoköngäs E, Pirttilä-Backman A-M. How to study social representations?
Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti – Journal of Social Medicine 2014;51:317–329

Social representation theory (SRT) examines the formation of everyday understanding of topics that are of great social and cultural relevance for people and subjects of public concern, such as climate change, organic food, the European Union, or a variety of health and illness related themes such as mental health, depression, or AIDS. SRT underlines the role of communication, social context, group memberships and history in the construction of common sense knowledge. SRT is

a paradigm that has its own strong research traditions and a rich methodological arsenal. In this article we discuss the methodological challenges and opportunities of social representations approach. We also present a variety of data gathering and analysis methods, often used within SRT, but still under-used in the Anglo-Saxon academic research, e.g., including the use of word associations and visual techniques.

KIRJALLISUUS

Abric J-C. A theoretical and experimental approach to the study of social representations in a situation of interaction. Teoksessa Moscovici S, Farr R. (toim.) *Social Representations*. Cambridge, University Press, Cambridge 1984, 169–183.

Abric J-C. A structural approach to social representations. Teoksessa Deaux K, Philogène G. (toim.) *Representations of the social: bridging theoretical traditions*. Blackwell, Oxford 2001, 42–47.

Bauer MW. Classical content analysis: a review. Teoksessa Bauer MW, Gaskell G. (toim.) *Qualitative Researching with Text, Image and Sound*. Sage, London 2000, 131–151.

Bauer M, Gaskell G. Towards a Paradigm for Research on Social Representations. *Journal for the Theory of Social Behaviour* 1999;29:163–186.

Bell P. Content analysis of visual images. Teoksessa van Leeuwen T, Jewitt C. (toim.) *Handbook of Visual analysis*. Sage, London 2001, 10–34.

Berger PL, Luckmann T. *The social construction of reality*. Doubleday, Garden City 1967.

Breakwell G, Canter D. (toim.) *Empirical approaches to social representations*. Oxford University Press, Oxford 1993.

Bäckström A, Pirttilä-Backman A-M, Tuorila H. Dimensions of novelty: a social representation approach to new foods. *Appetite* 2003;40:299–307.

Callaghan P, Moloney G, Blair D. Contagion in the Representational Field of Water Recycling: Informing New Environment Practice Through Social Representation Theory. *Journal of Community & Applied Social Psychology* 2012;22:20–37.

Collavin E. Food biotechnologies in Italy: a social psychological study. *Sosiaalipsykologian tutkimuksia* 16. Helsingin yliopisto, sosiaalipsykologian oppiaine 2007.

Dany L, Urdapilletta I, Lo Monaco G. Free associations and social representations: some reflections on rank-frequency and importance-frequency methods. *Quality & Quantity, International Journal of Methodology* 2014;48.

Doise W, Clémence A, Lorenzi-Cioldi F. *The quantitative analysis of social representations*. Harvester Wheatsheaf, London 1993.

Doise W, Spini D, Clémence A. Human rights studied as social representations in a cross-national context. *European Journal of Social Psychology* 1999;29:1–29.

Duveen G, Lloyd B. *Social representations and the development of knowledge*. Cambridge University Press, Cambridge 1990.

Elcherth G, Doise W, Reicher S. On the Knowledge of Politics and the Politics of Knowledge: How a Social Representations Approach Helps Us Rethink the Subject of Political Psychology. *Political Psychology* 2011;32:729–758.

Flick U. *Social Representations*. Teoksessa Harré R, Smith J, Van Langenhove, J. (toim.) *Rethinking Psychology*. Sage, London 1995, 70–96.

- Gaskell G. Attitudes, social representations, and beyond. Teoksessa Deaux K, Philogène M. (toim.) *Representations of the social. Bridging theoretical traditions*. Blackwell, Oxford 2001, 228–241.
- Hakoköngäs E. (2013). *Historian kuvitetut tarinat: sisällönanalyttinen, kuva-analyttinen ja narratiivinen lähestymistapa kansallisen historian visualisointiin*. Julkaisematon pro-gradu. Helsingin yliopisto 2013.
- Herzlich C. *Health and Illness. A social psychological analysis*. European monographs in social psychology 5. Academic Press, London 1973.
- Jaspars J, Fraser C. Attitudes and social representations. Teoksessa Farr RM, Moscovici S. (toim.) *Social representations*. Cambridge University Press, Cambridge 1984, 101–123.
- Jodelet D. *Madness and social representations: Madness and social representations*. Harvester, London 1991.
- Joffe H. Social representations and health psychology. *Social Science Information* 2002;41:559–580.
- Jovchelovitch S. *Knowledge in context: Representations, community and culture*. Routledge. London 2007.
- Jovchelovitch S, Gervais M-C. Social representations of health and illness: the case of the Chinese community in England. *Journal for Community and Applied Social Psychology* 1999;9:247–260.
- Klein O, Licata L. When group representations serve social change: The speeches of Patrice Lumumba during the decolonization of Congo. *British Journal of Social Psychology* 2003;42:571–594.
- Kronberger N, Wagner W. Keywords in context: Statistical analysis of text features. Teoksessa Bauer M, Gaskell G. (toim.) *Qualitative Researching with Text, Image and Sound. A Practical Handbook*. Sage, London 2000.
- Laszlo J. Narrative organisation of social representations. *Papers on social representations* 1997;6.
- van Leeuwen T. Semiotics and iconography. Teoksessa van Leeuwen T, Jewitt C. (toim.) *Handbook of Visual analysis*. Sage, London 2001, 92–118.
- Lin F, He D, Jin Y, Teo Y, Jiang Z. Mapping the central structure core in social representation of pain. *Journal of Applied Social Psychology* 2013;43:1931–1945.
- Lloyd B, Duveen G. *Gender identities and education: The impact of starting school*. Harvester Wheatsheaf, Hemel Hempstead 1992.
- Loizos P. Video, film and photographs as research documents. Teoksessa Bauer MW, Gaskell G. (toim.) *Qualitative Researching with Text, Image and Sound*. Sage, London 2000, 93–107.
- Marková, I. *Dialogicality and social representations*. Cambridge University Press, Cambridge 2003.
- Menard R. Re-connecting meaning to values in social research. *Journal for the Theory of Social Behaviour, arvioitavana oleva käsikirjoitus*.
- Menard R, Sakki I, Pirttilä-Backman A-M. Sosiaaliset representaatiot: mielen ja yhteiskunnanvälinen silta. Teoksessa Gronow A. et al. (toim.) *Ihmismielen sosiaalisuus*. Gaudeamus, Helsinki, julkaistavaksi esitetty käsikirjoitus.
- Moloney G. Social Representations and the politically satirical cartoon: the construction and reproduction of the refugee and asylum-seeker identity. Teoksessa Molonay G, Walker I. (toim.) *Social representations and identity: content, process and power*. Palgrave Macmillan, New York 2007, 61–83.
- Moloney G, Hall R, Walker I. Social representations and themata: The construction and functioning of social knowledge about donation and transplantation. *British Journal of Social Psychology* 2005;44:415–441.
- Moloney G, Walker I. Messiahs, pariahs, and donors: The development of social representations of organ transplants. *Journal for the Theory of Social Behaviour* 2000;30:203–227.
- Moscovici, S. *Étude de la représentation sociale de la psychanalyse*. Presses universitaires de France, Paris 1961/2008.
- Moscovici S. Introduction. Teoksessa Herzlich C. (toim.) *Health and illness: A social-psychological analysis*. Academic Press, London 1973, xiii.
- Moscovici S. The history and actuality of social representations. Teoksessa Flick U. (toim.) *The psychology of the social*. Cambridge University Press, Cambridge 1998, 209–247.
- Moscovici S, Marková I. Social representations in retrospect and prospect: A dialogue with Serge Moscovici. *Culture and Psychology* 1998;4:371–410.
- Moscovici S, Vignaux G. Le concept de Thémata. Teoksessa Guimelli C. (toim.) *Structures et transformations des représentations sociales*. Delhaux et Niestlé, Neuchâtel 1994.
- Moscovici S. The Phenomenon of Social Representations. Teoksessa Moscovici S, Farr R. (toim.) *Social Representations*. Cambridge University Press, Cambridge 1984, 3–55.
- Murray M, Flick U. (toim.) Social Representations of Health and Illness [teemanumero]. *Social Science Information* 2002;41.
- Mäkinie mi J-P, Pirttilä-Backman A-M, Pieri M. Ethical and unethical food. Social representations among Finnish, Danish and Italian students. *Appetite* 2011;56:495–502.
- Penz E, Meier-Pesti, Kirchler E. “It’s practical, but no more controllable”: Social representations of the electronic purse in Austria. *Journal of Economic Psychology* 2004;25:771–787.
- Pirttilä-Backman A-M, Kassea R. Miten mainoksen hyväksyttävyyttä määritellään? *Psykologia* 2001;36:335–341.
- Potter J, Edwards D. Social representations and discursive psychology: From cognition to action. *Culture & Psychology* 1999;5:447–458.

- de Rosa A. The social representations of mental illness in children and adults. Teoksessa Doise W, Moscovici S. (toim.) *Current Issues in European Social Psychology*, Vol. 2. Cambridge University Press, Cambridge 1987.
- de Rosa A, Farr R. Icon and symbol: Two sides of the coin in the investigation of social representations. Teoksessa Buschini F, Kalampalikis N. (toim.) *Penser la vie, le social, la nature. Mélanges en l'honneur de Serge Moscovici*. Les Editions de la Maison des Sciences de l'Homme, Paris 2001, 237–256.
- Rose D. Television, madness and community care. *Journal of Community and Applied Social Psychology* 1998;8:213–228.
- Rose G. *Visual methodologies*. Sage, London 2001.
- Sakki I. A Success story or a failure? Representing the European integration in the curricula and textbooks of five countries. *Sosiaalipsykologian tutkimuksia* 25. Helsingin yliopisto, sosiaalipsykologian oppiaine 2010.
- Sakki I, Kassea R, Vauhkonen T, Pirttilä-Backman A-M. Social representations: the heart of community psychology. Teoksessa Columbus F. (toim.), *Community Psychology: New developments*. Nova Publishers, New York 2010.
- Schwalbe CB. Remembering our shared past: Visually framing the Iraq War on U.S. news websites. *Journal of Computer-Mediated Communication* 2006;12:264–289.
- Urbain C, Gonzalez C, Le Gall-Ely M. What does the future hold for giving? An approach using the social representations of Generation Y. *International Journal of Nonprofit and Voluntary Sector Marketing* 2013.
- Vergès P, Bastounis M. Towards the investigation of social representations of the economy: research methods and techniques. Teoksessa Roland-Lévy C, Kirchler E, Penz C, Gray C. (toim.) *Everyday Representations of the Economy*. WUV-Verlag, Wien 2001, 19–48.
- Volpato C, Durante F, Gabbiadini A, Andrighetto L, Mari S. Picturing the Other: targets of delegitimization across time. *International Journal of Conflict and Violence* 2010;4:269–287.
- Wagner W. *Word Associations in Questionnaires – A Practical Guide to Design and Analysis*. (Series in Social Research Methods 3). London School of Economics and Political Science, London 1997.
- Wagner W, Farr R, Jovchelovitch S, Lorenzi-Cioldi F, Marková I, Duveen G, Rose D. Theory and method of social representations. *Asian Journal of Social Psychology* 1999;2:95–125.
- Wahlström M. The digitalisation of social representations. *Sosiaalitieteiden laitoksen julkaisuja* 2012:13. Helsingin yliopisto, 2012.

INARI SAKKI

VTT

Helsingin yliopisto

Sosiaalitieteiden laitos/Sosiaalipsykologia

JAANA-PIIA MÄKINIEMI

VTM

Tampereen yliopisto

Tutkimus- ja koulutuskeskus Synergos

Johtamiskorkeakoulu

EEMELI HAKOKÖNGÄS

VTM

Helsingin yliopisto

Sosiaalitieteiden laitos/Sosiaalipsykologia

ANNA-MAIJA PIRTTILÄ-BACKMAN

Professori

Helsingin yliopisto

Sosiaalitieteiden laitos/Sosiaalipsykologia